

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

БАДЕР АНТОН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 321:323.2(043.5)

**ЗБРОЙНЕ НАСИЛЛЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ЗМІНУ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Одеса – 2020

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі політології та правознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор політичних наук, доцент
ВОВК Світлана Олександрівна,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ),
завідувач кафедри політології та правознавства

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
НОВАКОВА Олена Вікторівна,
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ),
професор кафедри політичних наук

доктор політичних наук, професор
СМОЛЯНИК Володимир Федорович,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ),
завідувач кафедри політичних технологій

доктор політичних наук, професор
ЩЕДРОВА Галина Петрівна,
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»
(м. Дніпро),
професор кафедри права, політології та міжнародних відносин

Захист відбудеться 11 грудня 2020 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36

Автореферат розісланий 10 листопада 2020 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т. О. Каменчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний період розвитку людства безпосередньо пов'язаний зі стрімкими темпами науково-технічного прогресу, інформатизацією, глобалізацією, утвердженням і захистом на міжнародному й національних рівнях природних прав людини, поширенням і зміцненням ідей гуманізму й ліберально-демократичних основ побудови владних відносин. Водночас, цілком очевидним є те, що названі особливості сьогодення не зумовили відмови від застосування різних видів збройного насилля в політичному процесі. Навпаки, кінець XX – початок XXI ст. продемонстрував протилежну тенденцію, спрямовану на поширення та інтенсифікацію збройного насилля у світі. Численні війни й воєнні конфлікти, які реалізуються наразі як у класичних, так і в новітніх, завуальованих, формах, нехтування міжнародним правом та очевидна дисфункціональність ООН, абсолютна внутрішня нестабільність певних регіонів і поширення міжнародного тероризму ще раз доводять справедливність зазначеної тези.

Актуальність вивчення впливу феномена збройного насилля на політичний процес зумовлена низкою чинників. По-перше, збройне насилля є потужним інструментом реалізації політичної волі як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні. Різні види збройного насилля використовувались у минулому та застосовуються сьогодні державними структурами для реалізації внутрішньої та зовнішньої політики, елітами в процесі протистояння за владу, громадянами, що намагаються здобути та/або відстояти власті права та інтереси.

По-друге, аналізований феномен є одним з двох можливих засобів зміни політичних систем. Так, перебудова політичної конструкції можлива мирним шляхом, за допомогою реформ, та силовим методом, через реалізацію певного виду збройного насилля. Наголосимо, що корінні та швидкі переформатування політичної системи – ротація владної еліти, зміна політичного режиму, форми правління або всієї політичної конструкції загалом – відбуваються, як правило, саме унаслідок застосування збройного насилля.

По-третє, збройне насилля має суттєвий вплив на глобальний політичний процес. За допомогою збройного насилля з'являлись нові держави й зникали інші, завойовувались території та втрачалась суверенність, розповсюджувались знання й нав'язувалась антигуманна ідеологія, засновувались принципи зовнішньополітичних взаємовідносин. Сучасна міжнародна політична система також була розбудована та отримала

глобальне розповсюдження по завершенню світового збройного протистояння.

На нашу думку, потенціал розв'язання заявленої в роботі проблеми створює саме комплексний аналіз усього спектра різновидів досліджуваного феномена. Так, чіткий та обґрунтований поділ збройного насилля на види дозволяє виявити вплив конкретного його типу на політичний процес. Це також забезпечує від потрапляння в коло неузгодженостей, пов'язаних з некоректним потрактуванням схожих, однак принципово відмінних за наслідками видів збройного насилля.

Отже, згадана парадоксальність сучасного світу вимагає глибокого наукового осмислення збройного насилля як фактора впливу на функціонування та зміни політичних систем і на глобальні процеси зокрема. Особливої актуальності окреслена проблема набуває у зв'язку з розв'язаною в 2014 році проти нашої держави агресією, що переросла в затяжний воєнний конфлікт, який суттєво дестабілізує політичну систему України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема й зміст дисертаційного дослідження є складовою науково-дослідної теми кафедри політології та правознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) «Тенденції і напрямки збройного насилля» (№ державної реєстрації 0116U004882), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження збройного насилля як фактора впливу на функціонування та зміну політичних систем, який актуалізує функціонально-динамічні складові політичного процесу.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати дискурсивний простір визначення феномена «збройне насилля»;
- узагальнити наукові інтерпретації видів внутрішнього збройного насилля;
- з'ясувати соціально-політичну сутність основних дефініцій явищ, які є складовими зовнішнього збройного насилля;
- виявити та схарактеризувати наслідки застосування державного перевороту як фактора переформатування політичної системи;
- дослідити особливості впливу громадянської війни на політичний процес та перебудову політичних систем;
- розкрити сутність революційного процесу як засобу докорінної трансформації політичної системи;
- розглянути репресії та терор як складові стабілізаційного процесу в недемократичних політичних системах;

- проаналізувати логіку застосування війни та воєнного конфлікту в практиці функціонування політичних систем різних типів;
- відстежити вплив на глобальний політичний процес упровадження штучного концепту «агресія» як міжнародно-правового регулятора;
- виявити роль міжнародного тероризму в функціонуванні сучасних політичних систем;
- схарактеризувати використання геноциду як фактора стабілізації недемократичних політичних систем;
- окреслити принципи та механізми застосування інформаційної війни як компонента сучасних воєнно-політичних заходів впливу на політичні системи;
- проаналізувати досвід використання чуток в якості інструмента інформаційної складової збройного насилля та механізму маніпуляції політичними процесами;
- схарактеризувати технології маніпулятивного впливу на політичну сферу друкованих та електронних джерел у межах інформаційного супроводу збройного протиборства;
- розкрити інформаційну складову прихованої агресії та воєнного конфлікту в Україні як фактора дестабілізації вітчизняної політичної системи.

Об'єкт дослідження – збройне насилля як суспільно-політичний феномен, що є потужним чинником політичного процесу.

Предмет дослідження – збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем.

Методологія дослідження. Науковий аналіз обраної теми дослідження базується на методології, центральне місце в якій належить авторському цілісно-системному підходу, розробленому на основі провідних ідей І. Валлерстайна, зокрема недоцільності та штучності поділу чинників, які впливають на економічні, політичні та соціокультурні процеси, а також того, що комплексне розуміння окреслених факторів можливе лише з урахуванням історичної перспективи. Мета даної наукової розвідки реалізовувалась за типологією політичних систем, створеною на основі концепції І. Валлерстайна, залежно від наявної в певний історичний період світ-системи (світ-імперія чи світ-економіка) та закономірностей функціонування останньої. Але підхід І. Валлерстайна, однак, не враховує дві важливі складові, без яких, на нашу думку, систему не можна вважати цілісною, – це повсякденність та роль особистості.

Описати цілісно-системний підхід можна за допомогою таких тез. Першопричиною всіх соціально-політичних явищ та процесів є сума повсякденних практик людей. Водночас на повсякденне життя можуть

вплинути різні чинники – як соціально-економічні та політичні, так і природно-кліматичні, культурні, ментальні тощо. Не прагнучи виявити серед них основний, відмовляючись від інших, ми, за такою логікою, підходимо до поняття світ-системи І. Валлерстайна, яку несвідомо, через об'єктивні та суб'єктивні фактори, створюють та підтримують певні особистості. Схематично запропонований нами та застосований у роботі підхід виглядає так: повсякдення – світ-система – людина. Ми впевнені, що лише застосування цілісно-системного підходу надає можливість урахувати всі наявні суб'єктивні та об'єктивні фактори впливу на суспільно-політичний процес.

Отже, цілісно-системний підхід передбачає відмову від вироблення універсальної моделі розуміння соціально-політичних процесів і виокремлення провідного серед них, а також засновується на принципі методологічного плюралізму – синтезі різних ідей, методів, підходів. Так, у роботі комплексно застосовувались основні напрацювання *світ-системного, структурно-функціонального, конфліктологічного, соціокультурного, біхевіористського, геополітичного* підходів, а також *історії повсякденності* як концептуального підходу до вивчення соціально-політичних процесів минулого.

Відповідно до принципу методологічного плюралізму, під час написання роботи було використано загальнонаукові принципи: об'єктивності, науковості, комплексності, логічності та історизму, що зумовило неупереджене ставлення автора до проаналізованих у роботі фактів і процесів, можливість об'єктивного співставлення різноманітних думок, написання висновків, які логічно випливають з опрацьованого матеріалу. Для вирішення поставлених у дисертації завдань автор використовував загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення) та конкретно-наукові методи вивчення соціально-політичних процесів: системний, порівняльний, проблемно-хронологічний, метод сходження від абстрактного до конкретного, типологічний, критичний, ретроспективний, синергетичний та метод моделювання.

З огляду на запропонований підхід, методологічні принципи та використану типологію політичних систем, **емпіричну базу роботи складають** історичні документальні джерела, а також праці давніх мислителів, які ілюструють політичні процеси в період життя автора; загальноновизнані історичні факти й процеси, описані вітчизняними та зарубіжними дослідниками; сучасні міжнародні та національні нормативно-правові акти; сформовані в межах різноманітних міжнародних проектів статистичні дані, де зафіксовано кількісні показники насилля у світі; доробки науковців, присвячені вивченню різних аспектів та видів збройного насилля;

тексти, які містять заяви політичних лідерів та діячів щодо збройних конфліктів; опубліковані спогади безпосередніх учасників подій, що висвітлюють реалізацію певного виду збройного насилля; матеріали інтернет-ресурсів.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю завдань, так і засобами їх розв'язання. У межах реалізованого автором дослідження були отримані такі науково значущі результати:

– комплексно проаналізовано, систематизовано та узагальнено теоретичні уявлення як безпосередньо про феномен «збройне насилля», так і про його окремі види. З'ясовано, що насилля є характерним для людського середовища. Стримування від нього відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які не є абсолютними. Усі прояви цього феномена в суспільстві концентруються в явищі соціального насилля, з якого на основі причетності до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Установлено, що найважливішим критерієм для класифікації насилля є використання в цьому процесі зброї. Запропоновано вважати основною метою більшості неозброєних видів соціального та політичного насилля – запобігання озброєним формам протистояння. З огляду на сутність та види державного суверенітету, з яким безпосередньо пов'язане існування політичної системи, збройне насилля було класифіковано на внутрішнє та зовнішнє;

– запропонований авторський цілісно-системний підхід дозволив виявити чітку кореляцію між типом світ-системи, віддаленістю від центру в умовах світ-економіки, політичною організацією держави, рівнем життя населення та внутрішнім збройним насиллям, зокрема державним переворотом, спрямованим на зміну лідера. На цій основі виявлено, що державний переворот у більшості політичних систем світ-імперії виконував функцію ротації монархів та династій. У нетипових політичних утвореннях Європи античного та середньовічного періоду під дією цього виду збройного насилля змінювались як правителі, так і режими, а також конструкція владних відносин. У політичних системах центру сучасної світ-економіки, які характеризуються як ліберально-демократичні, наявний ефективний механізм виключення внутрішнього збройного насилля. У тоталітарних, авторитарних та кланово-олігархічних системах напівпериферійної зони державний переворот виконує функцію нелегальної зміни політичних лідерів та еліт. У периферії поширеними є різні форми авторитарних систем із перманентною нестабільністю та періодичним застосуванням збройного насилля, зокрема й державного перевороту;

– аргументовано, що зміст феномена «громадянська війна» у світ-імперії та світ-економіці відмінний. У деспотичних монархіях – типових

політичних системах світ-імперії – цей вид збройного насилля не призводив до її перебудови, а відігравав функцію народної, нелегальної корекції політичного курсу за допомогою силової ротації правителів. Набуло подальшого розвитку розуміння того, що громадянська війна виконувала функцію знищення опозиційних сил та остаточного становлення політичних конструкцій, характерних для нової світ-економіки. З'ясування того, що функціонування сучасної світ-системи засновується на ринкових механізмах, дозволило зробити висновок, що вільний обсяг коштів, які без шкоди для процесу накопичення можна спрямувати в соціальну сферу, визначає тип політичної системи, зумовлює її стабільність та виключення з політичного процесу громадянської війни;

– на новому науковому рівні запропоновано вважати основною причиною революції неможливість вирішення соціально-економічних проблем широких верств населення в межах наявної політичної системи, що провокує повне руйнування останньої. Подібний глибинний антагонізм безпосередньо пов'язаний з процесами становлення світ-економіки та практичною неможливістю пристосування політичних систем світ-імперії до нових реалій. Виявлено, що кінцевий результат революційних перетворень кардинально залежить від місця держави у світ-системі. Постконфліктна стабілізація в ядрі світ-економіки призвела до становлення ліберально-демократичних систем, у напівпериферійній зоні – до тоталітарних. Жодні зміни, зокрема повна ревізія політичної системи в периферії, не може забезпечити розв'язання соціально-економічних протиріч;

– встановлено, що основним видом зовнішнього збройного насилля є війна та/або воєнний конфлікт. Вони прискорили становлення перших політичних систем та формування світ-імперії, основним механізмом існування в якій є завоювання та подальша податкова експлуатація. У нетипових античних та середньовічних Західних політичних системах війна також стала одним із провідних засобів зовнішньополітичного процесу. Характерною складовою функціонування політичних систем у межах світ-економіки стають колоніальні завоювання та світові війни за гегемонію. З'ясовано, що комплекс чинників, зокрема розпад так званої біполярної системи, глобалізація та інформатизація, застосування високоточної зброї та поступовий занепад гегемонії США, призвів до докорінних змін у формах здійснення війни та цілях застосування її та воєнного конфлікту;

– уточнено розуміння такого виду зовнішнього збройного насилля, як міжнародний тероризм, та встановлено, що його поява пов'язана із соціально-економічними та політичними процесами, які наприкінці 1960-х рр. – на початку 1970-х рр. відбувались у периферії сучасної світ-економіки. Запропоновано нове розуміння сутності міжнародного тероризму

як силового інструменту конкуренції між певними суб'єктами транснаціональної буржуазії, як методу тиску на владу периферійних країн та створення хаосу, що блокує входження в регіон західних кампаній, а також як засобу здійснення впливу на системоутворюючі сили сучасної світо-економіки;

– набуло подальшого розвитку вивчення інформаційної складової сучасного збройного насилля. З'ясовано, що основною причиною поширення інформаційних війн є прогресуюча нестабільність кінця ХХ – початку ХХІ ст., пов'язана як із занепадом гегемонії США, так і з загальною кризою всієї сучасної світ-системи. Водночас нові технічні засоби впливу на масову аудиторію надали широкі можливості отримання контролю над політичною системою супротивника. До цих технологічних інструментів інформаційної війни слід уважати належними упровадження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск, диверсифікацію громадської думки та створення мозаїчного контенту;

– з'ясовано, що провідним інструментом інформаційної складової сучасного збройного насилля є керовані чутки. Методологія їх застосування в інформаційному протиборстві засновується як на основних закономірностях їх появи та розповсюдження – актуальності теми для аудиторії та наявності достовірної інформації про неї, – так і залежно від типу чуток. Основними інструментами, за допомогою яких реалізуються такі прийоми інформаційної складової сучасного збройного насилля, як провокація, дезінформація, психологічний тиск, диверсифікація суспільної свідомості та створення мозаїчного контенту, є друковані та електронні джерела інформації. Надалі в роботі розкрито сучасні технічні можливості поширення маніпулятивного впливу за допомогою цих каналів передачі повідомлень масовій аудиторії;

– виявлено, що в період прихованої агресії та безпосереднього воєнного конфлікту в Україні російські спеціалісти з метою дестабілізації вітчизняної політичної системи застосували одні з найбільш ефективних маніпулятивних технологій впливу на масову аудиторію – запровадження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск та диверсифікацію громадської думки. З'ясовано, що суттєво підвищило результативність маніпуляції та деструктивний вплив на політичний процес, урахування в інформаційній стратегії ворога моделі світу та стереотипів, що вже були сформованими в значній частини населення Сходу та Півдня України.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретична та практична значущість отриманих результатів полягає в тому, що положення та висновки дослідження створюють основу для подальших теоретичних розробок та розвідок у сфері вивчення впливу на політичний процес

конкретного виду збройного насилля в певному регіоні чи державі світу. Застосована в роботі методологія окреслила нову перспективу в аналізі відомих явищ, дала змогу застосувати додаткові механізми для розв'язання теоретичних протиріч і визначила перспективи перегляду, уточнення й масштабного вивчення подібних наукових проблем.

Використаним в дослідженні емпіричним матеріалом, основними положеннями й результатами роботи можна послуговуватися в побудові стратегії протидії збройному насиллю, виробленні стабілізуючої внутрішньої та зовнішньої політики й у створенні та розробці дієвої програми, спрямованої на розв'язання воєнного конфлікту, який наразі є реальністю для нашої держави.

Провідні положення та висновки роботи можуть бути використані для вдосконалення змісту програм з політології, конфліктології, теорії міжнародних відносин та воєнних дисциплін, у процесі підготовки підручників, посібників і довідкової літератури, у практичній діяльності викладачів закладів вищої освіти, у роботі співробітників аналітичних центрів та державних структур.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення, проміжні результати та висновки дисертаційної роботи доповідалися й обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських наукових, науково-теоретичних конференціях, дискурсах, читаннях, круглих столах, зокрема на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України» (29 вересня 2015 р., м. Старобільськ); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Другий модерн і зміна характеру воєнних конфліктів» (19 квітня 2017 р., м. Старобільськ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Війна на Донбасі в дзеркалі масової свідомості мешканців регіону» (29 березня 2018 р., м. Старобільськ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальні конфлікти в суспільствах другого модерну: різноманітність та інваріанти» (4 квітня 2019 р., м. Старобільськ); П'ятій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (3 квітня 2020 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє» (1-2 травня 2020 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності» (8-9 травня 2020 р., м. Одеса).

Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політології та правознавства Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 34 публікаціях, зокрема в 1 індивідуальній монографії, у 18 статтях, надрукованих у фахових наукових виданнях із політичних наук, а також у 5 статтях у міжнародних та 6 в інших виданнях, у 4 тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Особливості феномена, що став об'єктом дисертаційного дослідження, зумовили архітектуру й логіку роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку літератури та використаних джерел. Загальний обсяг – 454 сторінки, із них основний текст – 399 сторінок, список літератури та використаних джерел – 53 сторінки (632 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами та колективними роботами за проблемою; сформульовано об'єкт, предмет, мету та визначено завдання дисертації, подано її методологічну основу, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про їх апробацію та публікації автора за темою дослідження; а також охарактеризовано структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі «Понятійний апарат і теоретико-методологічні основи дослідження»** аналізуються теоретичний дискурс навколо сутності феномена «збройне насилля», засади типологізації та наукові трактування видів внутрішнього та зовнішнього збройного насилля.

У **підрозділі 1.1. «Дискурсивний простір теоретичного визначення феномена «збройне насилля»** проаналізовано розуміння сутності досліджуваного явища в сучасній науковій традиції.

Наголошено, що розкриття сутності феномена «збройне насилля» потребує аналізу базового поняття «насилля». А. Назаретян на основі робіт з різних галузей науки, зокрема досліджень К. Лоренца, установив, що для людського середовища є характерним легкість взаємного насилля, і запобіжником тут постає не інстинкт, а норми духовної культури. Зазначено, що культурні стопори не можуть бути абсолютними, на відміну від інстинктивних, спрацьовують не в усіх ситуаціях і стосовно не всіх індивідів. Увесь спектр проявів насилля в соціумі концентрується в понятті соціального насилля, аналіз якого надає можливості для розширення розуміння сутності збройного насилля.

Насилля як наукова категорія почала оформлюватись у другій половині XIX ст. та з'являється в роботах Л. Гумплевича, Є. Дюринга та К. Каутського, які уважали цей феномен першорядним чинником у всіх соціально-політичних явищах. Розвивали подібну концепцію класики марксизму, зокрема Ф. Енгельс, а згодом і В. Ленін. На Заході розвиток цих теоретичних позицій до другої половини XX ст. склав основу окремої наукової дисципліни – «валеїнсологія». У вітчизняній науці розкриття сутності соціального насилля активізувалось усередині XX ст., зокрема отримало висвітлення в міждисциплінарній роботі «Війна й армія». Більш ґрунтовно цей термін описано в роботах В. Денисова, Х. Аренд, А. Гусейнова, А. Дмитрієва та М. Мануїльського, який намагався виявити всі види насилля.

Констатовано, що частиною соціального насилля є політичне насилля, до складу якого входить аналізований у роботі феномен. Для з'ясування сутності політичного насилля актуальними є результати розвідок Б. Капустіна, Х. Аренд, В. Межуєва. Розглядали насилля як підґрунтя будь-якої держави В. Ленін, Л. Троцький та М. Вебер. І. Ільїн уважав, що подібну роль насилля відіграє в ситуації падіння авторитету державної влади. А. Піджаков, а також й А. Дмитрієв та І. Залісін акцентують увагу на фізичному примусі як на основі політичного насилля. Узагальнено сутність політичного насилля в роботах І. Ліпатова, А. Кугая, Л. Левченко та О. Балацької. З метою виявлення місця збройного насилля як компонента політичного насилля проаналізовано типології Д. Галтунга, С. Жижека, Т. Гарра, П. Вілкінсона, Б. Мартиненко та розгорнуту класифікацію А. Піджакова, Ф. Решецького, Ш. Байрамова. Акцентовано увагу на типологіях Р. Файзрахманова та А. Бобрової, у яких провідним критерієм поділу політичного насилля на види є озброєна чи неозброєна форма його реалізації.

Зазначено, що теоретична розробленість феномена «збройне насилля» вкрай обмежена. Серед робіт, присвячених безпосередньо пошуку сутності досліджуваного явища, виокремлено лише напрацювання Р. Файзрахманова, який визначає це явище як особливий засіб та метод соціально-політичного протистояння, граничний, найбільш жорсткий ступінь примусу супротивної сторони та підпорядкування її своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування. На основі того, що державний суверенітет, без якого не може функціонувати жодна політична система, поділяється на внутрішній і зовнішній, запропоновано збройне насилля поділити на два великі види – внутрішнє та зовнішнє.

У підрозділі 1.2. «Наукова інтерпретація видів внутрішнього збройного насилля» охарактеризовано сутність видів внутрішньополітичного збройного насилля та визначено їх дефініції.

Наголошено, що видами внутрішнього збройного насилля, застосовуваними органами влади для підтримки функціонування недемократичних політичних систем, є репресії й терор. З огляду на сутність явищ, яка фіксується у визначеннях, з'ясовано, що бунт, повстання та збройний заколот не призводять до суттєвих політичних змін, відповідно, їх було виключено з подальшого аналізу.

Зазначається, що точні визначення феномена державного перевороту надали О. Галустьян, П. Штомпка, П. Шляхтун та А. Дацюк. Однак найбільш повно його розкрито в монографії О. Меженської та С. Вовк, зокрема в розвідці викладено розуміння державного перевороту як нелегітимної форми зміни чинної влади чи/та політичного режиму в державі, що здійснюється із застосуванням силових методів або з погрозою застосування насилля незначною та добре організованою групою осіб в інтересах соціально значущого сегмента політики.

Виявлена значна різноманітність підходів до розуміння громадянської війни. Низка рис, які можна вважати ключовими, була введені в науковий обіг марксистсько-ленінською науковою школою. Так, до цих ознак належать організованість, політичний характер, озброєна та найбільш гостра форма протиборства, яке відбувається переважно в поворотні історичні періоди. Т. Гарр, А. Маникін, В. Корчміт-Матюшов, С. Мосов, С. Черняхівський, С. Хантингтон до політичної характеристики громадянської війни, що розкривається в протистоянні за державну владу, додають боротьбу, спрямовану на повалення існуючого режиму, перебудову суспільства, цивілізаційну першість. А. Гусейнов, А. Флієр, Р. Файзрахманов, М. Разиньков, В. Тишков та С. Нефьодов концентрують увагу на збройному насиллі як на першооснові громадянської війни. На антагоністичному характері протистояння, як на одній із ключових характеристик громадянської війни, концентрує увагу С. Вовк, яка найбільш повно висвітлила сутність цього явища.

Увагу акцентовано на тому, що в академічному середовищі дискусійною залишається проблема визначення революції. Першим у соціальному значенні «переворот» поняття «революція» застосував Н. Макіавеллі; у подальшому його використовували Ф. Бекон, Д. Юм, Г. Болінгборк та Е. Берк. Вольтер, Монтеск'є та Гельвецій убачають у революції процес, який призводить до суттєвих змін політичного ладу та державного устрою. Пошук відмінностей революції характерний для робіт Дж. Кларка. Феномен революції стає однією із центральних категорій у

марксистській науковій школі. На фоні осмислення Російської революції 1917 р. зароджуються перші теорії революції, зокрема й П. Сорокіна та К. Брінтона. Цінним напрацюванням Ч. Джонсона є його класифікація теорій революцій на акторно-орієнтовні (Дж. Девіс, Т. Гарр), структурні (С. Хантингтон, Б. Мур, Т. Скочпол), інтегративні (К. Брінтон, Н. Смелзер, Р. Даль) та процесуальні, до яких Ч. Джонсон відносить і свою концепцію. На основі сутності революції, представлені в роботах Дж. Пейджа, Ч. Тіллі, Е. Гідденса, Дж. Голдстоуна, Т. Скочпол, Н. Розова та П. Штомпки, сформульоване авторське визначення цього явища. Зазначається, що революція – це вид масового внутрішнього збройного насилля, що виникає за умов невдоволення значної кількості населення своїм повсякденним життям через особливості внутрішньої та зовнішньої (глобальної) соціально-політичної системи, наявності лідерів і відповідної випадкової ситуації та призводить до швидких, фундаментальних змін у всіх сферах суспільства, зокрема в інститутах політичної взаємодії та в масовій свідомості.

У підрозділі 1.3. «Визначення та теоретичний аналіз дефініцій видів зовнішнього збройного насилля» з'ясовано сутність та досліджено дефініції основних видів зовнішнього збройного насилля.

Наголошується, що пошук розуміння феномена війни почався з найдавніших часів. Аналізу цього явища приділяли увагу Геракліт, Гроцій, Геродот, Фулідід, Полібій, Сунь-Цзи. У період Відродження та Просвітництва проблему сутності війни розробляли Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Ж-Ж. Руссо. Займався пошуком шляху вилучення війни із соціальної та державної практики І. Кант та І. Фіхте. Теорія та мистецтво війни першого покоління досягли свого піку під час наполеонівських війн, до найбільш відомих теоретиків цього періоду належать Наполеон I та А. Жоміні. Заклав основи сучасного розуміння війни К. фон Клаузевіц. Логіка війни другого покоління – боротьба до повного виснаження супротивника – знайшла осмислення в роботах І. Ільїна та П. Сорокіна. Основна суть війни третього покоління, описана Е. Людendorфом, полягає в підпорядкуванні її цілям усього державного механізму та всіх громадян. Поява ядерної зброї, усвідомлення глибини небезпеки її застосування стали першими кроками на шляху становлення четвертого покоління війни, основою ведення якої є непрямі дії. Наприкінці ХХ ст. остання із зазначених проблем отримала широку дискусію в експертному та академічному середовищі, зокрема їй приділяли увагу Л. Гард, М. ван Кревельд, Ф. Гро, І. Алексеєнкова тощо.

Визначення явища війни було сформовано на основі з'ясованої сутності та змістових характеристик, запропонованих В. Махоніним, Е. Тужбою, С. Чекіновим і С. Богдановим, Н. Розовим. Війна визначена як найбільш масштабний вид зовнішнього збройного насилля, що має

організований та безкомпромісний характер, реалізується суб'єктами воєнно-політичних відносин за допомогою військових засобів та передбачає особливий стан суспільства. З'ясовано, що війна та воєнний конфлікт мають схожі ключові характеристики й дефініції, а відрізняються масштабами, інтенсивністю, територією ведення бойових дій та обсягом залучення збройних сил.

На основі сутнісних характеристик, виявлених у роботах Г. Кенена, Б. Хоффмана, І. Морозова, В. Лакера, О. Балацької та А. Варфоломєєва, запропоноване узагальнююче визначення міжнародного тероризму як виду зовнішнього збройного насилля, що застосовується недержавним актором проти державних структур шляхом деструктивних дій, спрямованих на невизначене коло осіб (невибірковість жертв) з метою залякування населення та органів влади, і здійснених в умовах відсутності збройного конфлікту.

З огляду на принципи міжнародного гуманітарного права, агресією запропоновано вважати неспровоковане зовнішнє збройне насилля, яке не залежить від факту оголошення війни та характеризується одностороннім застосуванням сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави. На основі подібної логіки, геноцид визначений як вид одностороннього зовнішнього збройного насилля, який спрямований на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи.

У висновках до першого розділу резюмовано, що збройне насилля є явищем політичним – особливим засобом та методом соціально-політичного протиборства. З огляду на види державного суверенітету, збройне насилля класифіковане на внутрішнє та зовнішнє. Усі види внутрішнього збройного насилля поділені на дві категорії. До першої належить насилля, що застосовується з ініціативи державних структур, – це репресії й терор; до другої – усі інші види, у яких ініціатором застосування зброї є різні групи населення. Громадянську війну та революцію зараховано до окремої групи, оскільки вони призводять до суттєвих змін суспільно-політичної системи держави. Ключовими характеристиками війни визначено масштабність, пріоритетність збройних засобів вирішення протиріч та особливий стан усього суспільства, саме цими ознаками вона відрізняється від подібного явища – воєнного конфлікту. Міжнародний тероризм, агресію та геноцид названо самостійними видами зовнішнього збройного насилля, наголошено, що перший має антиетатистський характер.

У другому розділі «Вплив на політичні системи внутрішнього збройного насилля» розкрито, як позначилося внутрішнє збройне насилля на функціонуванні та зміні різних типів політичних систем.

У підрозділі 2.1. «Наслідки застосування державного перевороту як фактора переформатування політичної системи» виявлено та охарактеризовано результати реалізації державного перевороту в політичному процесі.

Зазначено, що цілісно-системний підхід, заснований на концепції І. Валлерстайна, надає розуміння того, що логіка функціонування політичних систем у світ-імперії та світ-економіці кардинально різняться. Основа функціонування політичних систем у межах світ-імперії – це завоювання та експлуатація підкорених народів. Протягом декількох тисячоліть існування світ-імперії політичні системи більшості країн були побудовані як східні деспотичні монархії, державний механізм яких виключав можливість легальної зміни влади. Заміна правлячої особи та корекція політичного курсу ставала можливою лише за допомогою збройного насилля, зокрема й державного перевороту, що не призводило до перебудови політичних систем, а лише змінювало персон, наділених владою.

У Середземноморському регіоні через природно-кліматичні умови з'явилась цивілізація, яка випадала з логіки існування світ-імперії. В античних політичних системах державний переворот був методом ротації влади та виконував функцію зміни політичного режиму. Період Європейського середньовіччя також характеризується нетиповими для світ-імперії політичними системами, у яких приватна власність на землю та поєднані з нею адміністративні права феодалів провокували відцентрові тенденції та численні державні перевороти.

Логіка функціонування світ-економіки, заснована на ринковому обміні та нерівномірному розподілі прибутків на користь центру, спровокувала появу різних видів політичних систем залежно від місця (центр, напівпериферія, периферія) держави в світ-системі. У більшості країн центру сформувались ліберально-демократичні системи з ефективними механізмом запобігання державному перевороту. Тоталітарні системи напівпериферійної зони внутрішньо стійкі, однак процедура передачі влади може реалізовуватись за допомогою державного перевороту. У напівпериферійній зоні можливе також функціонування авторитарних і кланово-олігархічних систем, у яких державний переворот відіграє типову роль ротації владної еліти. Політичні системи периферії є найбільш нестабільними, оскільки наявний обсяг коштів дозволяє організувати належний рівень життя лише для нечисленної владної еліти, а це призводить до постійних соціально-політичних катаклізмів та силової заміни правителів та еліт.

У підрозділі 2.2. «Вплив громадянської війни на політичний процес та перебудову політичних систем різних видів» досліджено особливості впливу громадянської війни на політичні системи кожної з двох світ-систем.

Обґрунтовано, що в типових державах світ-імперії громадянська війна впливала на ротацію правителів та еліт, корекцію зовнішньої та внутрішньої політики й ніколи не призводила до переформатування політичної системи. У нетипових для світ-імперії політичних системах Давньої Греції та Риму громадянська війна забезпечувала ротацію правителів, владних еліт та паралельно виконувала нехарактерну функцію зміни політичного режиму та форми правління. Нетипові політичні системи середньовічної Європи були структуровані не за територіальним принципом, а за ступенем особистої залежності феодала від монарха. Ці особливості закладали перманентну можливість виникнення громадянської війни як між феодалами, так і за монарший престол. На межі зміни світ-систем громадянська війна стала інструментом постреволуційної стабілізації та супроводжувала практично всі революції середини XVII – початку XX ст.

Зазначається, що сучасна ліберально-демократична система центру світ-економіки стабільно функціонує на основі досить високого рівня життя більшості населення та ефективно запобігає виникненню ситуацій, що провокують громадянську війну. У тоталітарній політичній системі напівпериферійної зони запобігання громадянській війні відбувається за допомогою централізованого державного апарату, репресій, терору, ідеології та розподілу матеріальних благ. Авторитарні та кланово-олігархічні політичні системи також досить ефективно запобігають розв'язанню аналізованого виду збройного насилля; особливості їх функціонування періодично провокують державні перевороти, зокрема й на фоні громадських протестів, однак не повномасштабну громадянську війну. У периферії світ-економіки функціонують найбільш нестабільні політичні системи, правління в яких здійснюється на основі особистої диктатури. Такі конструкції позбавлені довготривалої стабільності та провокують численні громадянські війни.

У підрозділі 2.3. *«Докорінна трансформація політичної системи в межах революційного процесу»* розкрита сутність революційного процесу, що є засобом повної зміни політичних систем.

З огляду на сутність феномена революції та аналізу політичних процесів у світ-імперії, констатовано, що цей вид збройного насилля не мав місця в політичних системах цієї групи. Зазначено, що розповсюдження ринкових відносин, на яких заснована світ-економіка, розколело суспільство, поставило найбільш численну соціальну групу – селян – за межу виживання, унеможливило подальше функціонування політичних систем провідних країн Європи та спровокувало початок революційного процесу. Акцентовано, що революція відбувається лише за умови, якщо опозиційні

групи не мають можливості вирішити свої соціально-економічні проблеми в межах старої політичної системи.

Наголошено, що принципова відмінність Англійської та Французької революцій від Російської та Китайської виявляється в тому, що останні відбувались не в центрі світ-економіки. Цей факт зумовлює кардинально інші наслідки революційного процесу. Знаходження Росії та Китаю в напівпериферійній зоні спричинило фінансову неспроможність побудувати в процесі післяреволюційних перетворень ліберально-демократичну політичну систему. Фактично стабілізувати ситуацію під час та після громадянської війни ставало можливим, або здійснивши транзит до центру світ-економіки, або встановивши тоталітарну політичну систему, що й було реалізовано.

У підрозділі 2.4. «Репресії та терор як складові стабілізаційного процесу в недемократичних політичних системах» розглянуто репресії та терор як інструменти стабілізації суспільно-політичних процесів у недемократичних політичних системах.

Зазначено, що в сьогоденнішньому сутнісному розумінні репресії та терор почали застосовуватись у сучасній світ-системі як один із силових інструментів під час та після революцій, громадянських війн та державних переворотів. По завершенню остаточного становлення світ-економіки можливість застосування репресій та терору почала безпосередньо залежати від владної конструкції, реалізованої в певній державі. У країнах центру та деяких наближених до нього державах напівпериферійної зони стабільно функціонують ліберально-демократичні політичні системи, у яких вибудовані ефективні механізми запобігання використанню репресій та терору.

Провідною умовою функціонування політичної системи тоталітарного типу, що поширена в напівпериферійній зоні, є жорсткий поліцейський контроль населення, реалізований за допомогою репресій і терору. В авторитарній політичній системі, характерній як для напівпериферійної, так і для периферійної зони, терор, як правило, не застосовується; репресії також не є основним засобом формування підтримки влади широкими верствами населення, а найперше використовуються різні форми ідеологічного впливу на громадян. У межах кланово-олігархічної системи, характерної для напівпериферійної зони, терор теж не застосовується, натомість використання репресій можливе. Однак на практиці цей вид збройного насилля застосовується нечасто, оскільки наявна фасадна демократія блокує використання владою репресій за допомогою діяльності ЗМІ, партійних структур, громадських організацій, проведення акцій протесту тощо.

У висновках до другого розділу резюмовано, що вплив державного перевороту залежить від виду політичної організації певної держави та світ-

системи, у якій вона існує. Констатовано, що наповненість феномена «громадянська війна» у світ-імперії та світ-економіці є неоднаковою. Наголошено, що революція призводить до швидкого й повного руйнування політичної системи і цей процес пов'язаний з практичною неможливістю переформатування політичних систем світ-імперії відповідно до механізмів функціонування світ-економіки. Зазначається, що в політичних системах світ-імперії репресії та терор щодо основної маси населення не мали місця. У ліберально-демократичних політичних системах сьогodнішньої світ-економіки ці інструменти здійснення влади повністю відсутні, а в тоталітарній – є невід'ємним елементом її функціонування. В авторитарних політичних системах терор не використовується, а репресії не є основним інструментом панування. Будова кланово-олігархічної системи створює потенційні можливості для застосування репресій, однак їх поширення блокується елементами фасадної демократії.

У третьому розділі «Фактор зовнішнього збройного насилля в політичних системах різних типів» розкрито вплив основних видів зовнішнього збройного насилля на функціонування політичних систем світ-імперії та світ-економіки.

У підрозділі 3.1. «Застосування війни та воєнного конфлікту в практиці функціонування різних типів політичних систем» виявлена логіка використання війни та воєнного конфлікту в функціонуванні політичних систем різних типів.

Виявлено, що війна та воєнний конфлікт з'явилися до появи перших держав та політичних систем і були одними з провідних чинників становлення зазначених інституцій. Зазначається, що типові політичні системи світ-імперії функціонували на основі податкової експлуатації сільськогосподарських общин. Основним джерелом збільшення прибутку владної еліти стала війна, що дозволяла екстенсивним шляхом приєднати до імперії додаткові виробничі одиниці. Аномальність політичних систем античної Греції не змінила основного призначення війни, що полягало в збагаченні. У Римі завойовницькі війни ще з республіканського періоду стають основою функціонування політичної системи. Війна у функціонуванні політичних систем феодального типу також відігравала значну роль, а політична еліта складалась саме з військової верхівки.

Логіка функціонування політичних систем у світ-економіці змінюється, основою тепер стають механізми, характерні для ринкових відносин. Безперервне накопичення капіталу, необхідність ресурсів та ринків збуту стимулюють колоніальні війни та світові війни за гегемонію. Сучасні обмеження зовнішнього функціонування політичних систем, що були запроваджені після становлення гегемонії США, суттєво вплинули на зміну

сутнісних характеристик досліджуваних феноменів. Основною формою аналізованих видів збройного насилля стає конвенційна війна, яка має риси більш характерні для воєнного конфлікту. Ключовим наслідком конвенційних обмежень стає суттєве вдосконалення технологій ведення війни та воєнного конфлікту. Можливості для впровадження новітніх технологій у військовій сфері були наявні в провідних країнах, а їх опоненти починають використовувати тактику швидких, короткострокових атак. Очевидна ефективність асиметричного протистояння стимулювала засвоєння його основних принципів розвинутими країнами, які мають на озброєнні високоточну зброю, що в подальшому спричинилося до чергової перебудови засобів реалізації війни та воєнного конфлікту.

У підрозділі 3.2. *«Вплив на глобальний політичний процес штучно створеного концепту «агресія»* проаналізовано наслідки впровадження теоретичного концепту «агресія» в якості міжнародно-правового регулятора.

Констатується безперспективність намагань розмежувати вивчення війни, воєнного конфлікту та агресії у функціонуванні політичних систем, що існували до середини ХХ ст. Наголошено, що це були однакові явища, реалізовані в різних обставинах. Поява концепту «агресія», який розуміється як одностороннє, незаконне зовнішнє збройне насилля, пов'язане з повоєнною побудовою світового устрою та становленням ООН. На початковому етапі агресія була абсолютно штучною юридичною категорією. Однак поступово цей феномен набув самостійного політичного сенсу в функціонуванні сучасних політичних систем.

Зазначається, що основним наслідком упровадження в міжнародне гуманітарне право концепту «агресія» стала поява конвенційної війни. Визнання ж агресії як злочину та формування цілком реальних механізмів покарання за неї не вилучило агресивні війни з арсеналу інструментів впливу на зовнішньополітичний процес, а лише змінило їхню форму. Підсумовується, що війни в лімітрофах, проксі-війни, або конфлікти низької інтенсивності, конвенційні війни, а насправді завуальована заборонена агресія (агресивна війна), є одним із основних чинників становлення сучасних видів зовнішнього збройного насилля та початковим етапом його реалізації.

У підрозділі 3.3. *«Роль міжнародного тероризму у функціонуванні сучасних політичних систем»* розкривається вплив на глобальний політичний процес появи та поширення міжнародного тероризму.

Зазначається, що міжнародний тероризм як окремий вид збройного насилля з'явився наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. і місце його виникнення – це багата на нафту периферія, зона зі слабкими неефективними державними утвореннями та одночасно точка перетину інтересів основних

геополітичних гравців. Висловлюється позиція, що сучасні терористичні угруповання є інструментом захисту інтересів сегмента транснаціональної буржуазії, основною діяльністю якого є продаж корисних копалин.

З'ясовано, що більшість дослідників вважають іслам тією ідеологією, яка підпорядковує єдиним цілям атомізовані структурні компоненти міжнародного тероризму. На основі проведеного аналізу резюмується, що ісламська ідеологія – це засіб реалізації аналізованого виду збройного насилля, який надає можливість залучати до угруповань конкретних виконавців терактів. Виявлена наступна кореляція: поява міжнародного тероризму на піку могутності США та безперспективності прямого військового протистояння з гегемом призводить до застосування терористами тактики асиметричних точкових ударів з великою кількістю жертв. Та, навпаки, поступове падіння гегемонії та американської військової могутності стимулює перехід терористичних угруповань до реалізації звичайних військових заходів.

У підрозділі 3.4. *«Стабілізація недемократичних політичних систем шляхом упровадження геноциду»* охарактеризовано застосування геноциду як фактора стабілізації недемократичних політичних систем.

Обґрунтовано, що потенційні можливості застосування геноциду виникли разом зі становленням у XVII ст. національних держав як основного інституту політичних систем та, відповідно, з поширенням таких критеріїв групування населення, як титульна нація та національна меншина. Наголошено, що стимулювало ці процеси становлення світ-економіки та, відповідно, зміна завоювань певних територій з метою податкової експлуатації сільської общини на боротьбу національних держав за ресурси та ринки збуту, необхідні для промисловості та виробництва. Однак початком запровадження в політичний процес збройного насилля, що відповідає всім сучасним характеристикам явища геноциду, слід уважати період нестабільності світ-економіки, пов'язаний з тридцятирічною війною за гегемонію між США та Німеччиною.

Виявлено пряму залежність вірогідності застосування геноциду від наявності глибокої та тривалої кризи політичної системи. Зіставивши період появи аналізованого феномена з цим фактором, зазначається, що геноцид характерний для політичних систем центру, які виникають під час боротьби за гегемонію й відтворюють конструкцію світ-імперії та дестабілізовані в процесі протистояння; для тоталітарних та авторитарних систем напівпериферії, які стабілізують соціально-політичні процеси силовими методами; для систем периферії, які характеризуються перманентною кризою та нестабільністю. З'ясовано, що ліберально-демократичні системи мають своєрідний «іммунітет» від геноциду. Цей вид збройного насилля

названо одним із засобів стабілізації кризової ситуації радикалізованою політичною елітою, що захопила владу та встановила недемократичний режим.

У висновках до *третього розділу* резюмовано, що війна та/або воєнний конфлікт уплинули на формування світ-імперії, основною логікою якої було завоювання та експлуатація. Зміна принципів функціонування політичних систем у світ-економіці спровокувала появу колоніальних війн та світових війн за гегемонію. Зазначено, що до середини ХХ ст. агресію неможливо та недоцільно відокремлювати від таких феноменів, як війна та воєнний конфлікт. Акцентовано, що штучно створена юридична категорія «агресія» поступово набула реального політичного наповнення та вплинула на поширенням явища прихованої агресії, що дістало безліч назв: «конвенційна війна», «проксі-війна», «війна в лімітрофах» тощо. Констатується, що до початку ХХІ ст. міжнародний тероризм виріс у зовнішнє збройне насилля, яке надає можливість транснаціональному суб'єкту впливати на глобальний політичний процес. Зазначено, що вперше збройне насилля, яке сьогодні характеризується як геноцид, починають застосовувати під час боротьби за гегемонію між Німеччиною та США (початок ХХ ст.), і використовується це явище в недемократичних політичних системах як інструмент стабілізації соціально-політичних процесів.

У **четвертому розділі «Інформаційна складова збройного насилля та сучасні трансформації політичних систем»** розкрито взаємозв'язок між сучасними трансформаційними процесами політичної сфери та практикою застосовування інформаційної складової збройного насилля.

У *підрозділі 4.1. «Застосування інформаційної війни як фактора впливу на політичні системи»* окреслено принципи та механізми застосування інформаційної війни як компонента сучасних воєнно-політичних заходів.

Зазначено, що інформаційна складова супроводжувала збройне насилля практично протягом усього періоду його існування, проте одним із провідних компонентів вона стає в другій половині ХХ ст., коли починають з'являтися технічні можливості впливу на масову аудиторію. Основним принципом інформаційної війни є реалізація дій, спрямованих проти стратегічно важливої системи знань або припущень ворога, а отже, вплив на його здатність одержувати, обробляти, передавати та використовувати інформацію. Констатовано, що сьогодні інформаційна стратегія розвинених держав реалізується за допомогою операцій на основі ефектів. Окрім того, у ХХІ ст. значного поширення отримала іміджева складова, яка передбачає негативний вплив на репутацію супротивника, що згодом має призвести до ігнорування й дискредитації його інтересів у світовому співтоваристві.

Стверджується, що суттєве скорочення можливостей держави в забезпеченні внутрішнього порядку та стабільності, зниження впливу ООН та інших системоутворюючих структур, вихід на новий рівень різних груп, зокрема й транснаціональних корпорацій, стимулювали пошук як державними структурами, так і позадержавними транскордонними організаціями альтернативних, більш ефективних та значно дешевших механізмів поширення впливу. У зв'язку з появою широких технічних можливостей провідною серед подібних альтернатив стала саме інформаційна війна. Для основних галузей глобальної економіки, з якою пов'язані як процеси накопичення капіталу в країнах центру, так і функціонування транснаціональних корпорацій, повномасштабна війна стає нелогічною. Військове протистояння розбалансовує економічні процеси, спричиняє численні жертви, руйнує інфраструктуру, а отже, ускладнює доступ до ресурсів та ринків збуту. Зазначено, що це стало однією з причин упровадження сучасних форм збройного насилля, обмеженого в просторі й розтягнутого в часі, та виходу на перший план інформаційних війн.

У підрозділі 4.2. «Використання чуток як провідного інструмента інформаційної складової сучасного збройного насилля» проаналізовано досвід використання чуток як механізму маніпуляції політичними процесами.

Простежено, що під час підготовки та реалізації новітніх форм війни та військового конфлікту використовується широкий арсенал інструментів інформаційного впливу, серед яких одним із провідних є керовані чутки. Найбільш загальні із встановлених закономірностей свідчать, що чутки поширюються за умови, коли описані в них події важливі для аудиторії, а отримана щодо них інформація або недостатня, або суб'єктивно неоднозначна.

З'ясовано, що в межах реалізації інформаційної складової сучасного збройного насилля широко використовуються чутки-бажання, які деморалізують населення за допомогою створення завищених очікувань. Зазначено, що після усвідомлення громадянами нездійсненності бажань виникають спалахи агресивної поведінки, панічні реакції та зростає почуття ненависті. Застосування в інформаційній боротьбі чуток-страхить спрямоване на залякування населення, активізацію громадянських протиріч, посилення хаосу та плутанини, руйнацію соціального спокою та ефективного функціонування як державних інституцій, так і політичної системи загалом. Виявлено, що під час активної фази сучасного збройного насилля найбільш часто використовуються агресивні чутки, які викликають не лише виражені емоційно негативні настрої, а й стимулюють емоційні стани з визначеною жорсткою, агресивною дією. Такі чутки запускаються в ситуаціях пікових

протистоянь і провокують соціальні, міжгрупові, міжетнічні та міжнаціональні конфлікти.

У підрозділі 4.3. «Реалізації маніпулятивного впливу друкованих та електронних джерел в інформаційному протиборстві» охарактеризовано технології маніпуляції суспільною свідомістю за допомогою друкованих та електронних джерел інформації.

На основі встановлених характеристик друкованих та електронних джерел інформації, а також сучасних трансформацій і тенденцій їх розвитку розкрито механізм реалізації таких елементів інформаційної складової збройного насилля, як провокація, дезінформація, психологічний тиск, диверсифікація суспільної свідомості та створення мозаїчного контенту. Зазначено, що технологія маніпулювання за допомогою друкованих та електронних джерел у межах інформаційної війни зазвичай складається з трьох етапів. Перший етап реалізується через спрямування на цільову аудиторію супротивника «інформаційного валу». Другий – пов'язаний із сегментацією інформаційного впливу. Третій – із запровадженням об'ємного й інтерактивного обміну повідомленнями з цільовою аудиторією, а також формуванням її інформаційної закритості.

Акцентовано, що розповсюдженими засобами маніпулювання за допомогою друкованих та електронних джерел інформації слід уважати фальсифікацію інформації про певні події та факти; уривчасте, вибіркоче інформування; клішування інформації; «навішування ярликів», «експлуатацію подвійних стандартів», оприлюднення ганебної інформації щодо супротивника, «гру цифрами», «помилкову аналогію». У подібних технологіях також використовується конструювання повідомлень зі змістовною незбалансованістю, подання матеріалів з високим рівнем емоційності висловлювання думки автора та можлива експлуатація авторитету певних осіб. Наголошено, що зміст подібних повідомлень конструюється з урахуванням наявних або штучно створених та поширених у суспільстві міфів та фейків.

У підрозділі 4.4. «Інформаційна складова прихованої агресії та воєнного конфлікту в Україні» розкрито інформаційні засоби дестабілізації вітчизняної політичної системи під час прихованої агресії та воєнного конфлікту в нашій державі.

Зазначено, що Україна втягнута в збройне протистояння, яке розгорнулось на нашій території й подається опонентом як громадянська війна, однак на практиці є сучасним видом збройної агресії. Наголошено, що модель інформаційного впливу, застосована Росією проти України, передбачає розгляд інформаційних війн в агресивному розумінні, як

знищення чи підкорення собі супротивника через інформаційно-технічні та інформаційно-психологічні прийоми боротьби.

Показано, що Російська Федерація реалізує свій вплив в інформаційному просторі України за допомогою таких комплексних заходів, як дезінформація, деморалізація, дифамація, які конструюються з низки прийомів. Дезінформація спрямована на нав'язування викривлених уявлень про факти реальної дійсності в Україні, компрометацію політики держави, маніпулювання масовою свідомістю тих громадян, які звикли споживати продукт російських ЗМІ. Деморалізація суспільства реалізується через підштовхування населення до морального розкладу, зниження рівня дисципліни та морально-психологічного стану особового складу збройних сил, патріотично налаштованих громадян. Дифамація в російській інформаційній агресії проти України ґрунтується на використанні інформаційних каналів, зокрема й офіційних, для поширення версій, припущень, чуток і відвертої брехні з метою компрометації людини, державного органу, країни в цілому.

У висновках до четвертого розділу наголошено, що в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. технічні можливості впливу на масову аудиторію починають широко застосовуватися з метою отримання повного контролю над політичною системою супротивника. На основі нових технічних можливостей експерти розробили низку прийомів інформаційного впливу: запровадження чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск, диверсифікацію громадської думки та створення мозаїчного контенту. Зазначено, що застосування керованих чуток є одним з основних інструментів інформаційної складової сучасного збройного насилля; а маніпуляція суспільною свідомістю за допомогою друкованих та електронних джерел реалізується з урахуванням їх основних характеристик і сучасних трансформаційних процесів у них. Акцентується, що прихована агресія, ґрунтована на інформаційному впливі, почала реалізовуватись проти України задовго до початку безпосереднього збройного насилля у фізичному розумінні. Констатовано, що Росія в цьому процесі використала ефективні інструменти маніпулювання масовою свідомістю.

У **Висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення.

1. Усі прояви насилля в суспільстві концентруються в явищі соціального насилля, з якого на основі причетності до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Найважливішим критерієм для класифікації політичного насилля є використання в цьому процесі зброї. Отож сутність аналізованого явища можна викласти в такому визначенні: збройне насилля – це особливий засіб та метод соціально-політичного

протиборства, крайній ступінь примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування. Збройне насилля постає як потужний фактор впливу на функціонування та зміни політичних систем, а також основним засобом забезпечення суверенітету держави, що надало підстави класифікувати його на внутрішнє й зовнішнє.

2. Науковий дискурс щодо видів внутрішнього збройного насилля свідчить, що останнє слід диференціювати залежно від спрямованості. На цій основі з усього спектра аналізованого явища можна виокремити репресії та терор як єдині внутрішні види, що реалізуються за рішенням державних структур. Друга група внутрішнього насилля характеризується застосуванням зброї з ініціативи об'єднаних за різними ознаками спільнот. Зважаючи на з'ясовану сутність, зазначимо, що такі види, як бунт, повстання та збройний заколот, не провокують кардинальних політичних змін, на відміну від державного перевороту, громадянської війни та революції.

3. Аналіз основних дефініцій складових зовнішнього збройного насилля ілюструє, що найбільший потенційний вплив на функціонування та зміну політичних систем мають такі види, як війна та воєнний конфлікт. Соціально-політична природа зазначених явищ обумовила такі критерії розмежування: масштабність, пріоритетність збройних засобів вирішення протиріч та особливий стан усього суспільства. Окремим зовнішнім видом збройного насилля є міжнародний тероризм, дефініція цього явища базується на принциповому антиетатистському та невибірковому характері його застосування. Основні особливості понять таких видів зовнішнього збройного насилля, як агресія та геноцид, ураховують односторонність та визнання міжнародним гуманітарним правом їх як злочинів.

4. Державний переворот у більшості політичних систем світ-імперії виконував функцію ротації монархів та династій. У нетипових політичних утвореннях Європи античного та середньовічного періоду під дією цього виду збройного насилля змінювались як правителі, так і режими, а також конструкція владних відносин. У політичних системах центру сучасної світ-економіки, що характеризуються як ліберально-демократичні, наявний ефективний механізм виключення внутрішнього збройного насилля. У тоталітарних, авторитарних та кланово-олігархічних системах напівпериферійної зони державний переворот виконує функцію нелегальної зміни політичних лідерів та еліт. У периферії поширеними є різні форми авторитарних систем з перманентною нестабільністю та періодичним застосуванням державного перевороту, що не призводить до суттєвого переформатування політичної конструкції цієї зони.

5. Особливістю застосування громадянської війни в деспотичних монархіях, типових політичних системах світ-імперії, є те, що вона не призводила до глибинних змін, а відігравала функцію народної, нелегальної корекції політичного курсу за допомогою силової ротації правителів. У нетипових політичних системах Давньої Греції громадянська війна в поєднанні з державним переворотом була інструментом зміни політичного режиму. Громадянська війна в Давньому Римі провокувалась особливостями політичної системи та зростанням кількості населення й, урешті-решт, прискорила її трансформацію до характерного світ-імперії типу.

Нетипові політичні системи середньовічної Європи характеризуються слабкістю, а подекуди взагалі відсутністю основного інституту – держави. Особливості політичних конструкцій, заснованих на приватній власності на землю та особистій залежності феодалів, провокували перманентні внутрішньоелітарні протистояння. Ці конфлікти можна охарактеризувати як громадянську війну за наявності васальних відносин між сторонами. Окрім того, зазначене обумовило неспроможність імперії Габсбургів поглинути численні Європейські політичні утворення, а це надалі відкрило можливості для появи та поширення світ-економіки. Слід додати, що громадянська війна виконувала також функцію знищення опозиційних сил та остаточного становлення політичних конструкцій, характерних для нової світ-системи.

Сучасна світ-система функціонує на основі ринкових механізмів, що забезпечують нерівномірний перерозподіл капіталу в її центр. Вільний обсяг коштів, який без шкоди для процесу накопичення можна спрямувати в соціальну сферу, визначає тип політичної системи й зумовлює її стабільність. У ліберально-демократичних системах центральної та, як виняток, напівпериферійної зони ефективно запобігання впливу громадянської війни на політичний процес відбувається на основі досить високого рівня життя більшості населення та її часткової залученості до ухвалення владних рішень. У напівпериферійних тоталітарних та авторитарних системах відповідний результат досягається силовими методами, а в кланово-олігархічних – у межах перерозподілу частини ренти серед осіб, які підтримують її функціонування. Перманентна нестабільність систем периферійної зони, яка провокує, зокрема, і численні громадянські війни, безпосередньо пов'язана з вимиванням основної частини капіталу в центр світ-економіки та низьким рівнем життя населення, що посилює етнорелігійні протиріччя.

6. Сутність революційного процесу обумовлена тим, що ключовою причиною його початку є неможливість вирішення соціально-економічних проблем широких верств населення в межах наявної політичної системи, а наслідком стає повне руйнування останньої. Цей глибинний антагонізм безпосередньо пов'язаний зі становленням світ-економіки та практичною

неможливістю пристосування політичних систем світ-імперії до нових реалій. Отож революція – це явище, що виникло на стику світ-систем та провокувалось несумісністю з ринковими механізмами логіки існування аграрного сектора – провідного для світ-імперії. Слід зауважити, що політичні системи більшості країн світу, за винятком Англії, Франції, Росії та Китаю, були переформатовані нереволюційним шляхом під час наполеонівських війн та колоніального протекторату.

Кінцевий результат революційного процесу безпосередньо залежить від місця держави у світ-системі. Так, постконфліктна стабілізація в ядрі світ-економіки призвела до становлення ліберально-демократичних систем, у напівпериферійній зоні – до тоталітарних. Жодні зміни, зокрема повна ревізія політичної системи в периферії, не може забезпечити розв'язання соціально-економічних протиріч. Отож пошук революцій у перманентному збройному насиллі цієї зони вважаємо недоцільним. Крім того, слід зазначити, що після повної інкорпорації світ-економіки ситуації глибокого антагонізму, які призводять до повного та радикального руйнування політичної системи, уже не траплялись. Численні випадки внутрішнього збройного насилля, які мали місце в сучасному світі, не є, по суті, революціями, хоч і дістали такі назви. Так, аналізованим процесом, однозначно, не є «Оксамитові революції», «Арабська весна», а також низка переворотів у пострадянських країнах із кланово-олігархічною системою.

7. У сучасному сутнісному розумінні репресії та терор уперше виявились інструментами стабілізації соціально-політичної ситуації під час революцій та громадянських війн, які пристосовували політичні системи до нових механізмів світ-економіки. У ліберально-демократичних системах центру після завершення зазначених процесів аналізовані елементи здійснення влади повністю зникли. У напівпериферійних тоталітарних – репресії та терор є невід'ємним та широкозастосовуваним механізмом їх стабільного функціонування. Для авторитарних систем напівпериферійної та периферійної зони терор не є характерним, а репресії, які мають місце, не є основним інструментом реалізації влади. Структура та принципи побудови поширеної в напівпериферійній зоні кланово-олігархічної системи створюють умови для застосування репресій. Проте широке їх використання обмежується наявною конкуренцією між економіко-політичними групами, які використовують у боротьбі за центральну владу елементи фасадної демократії.

8. Війна та/або воєнний конфлікт прискорили становлення перших політичних систем та формування світ-імперії, основним механізмом існування в якій є завоювання та подальша податкова експлуатація. У нетипових античних та середньовічних Західних політичних системах війна

також була одним із провідних засобів зовнішньополітичного процесу. Характерною складовою функціонування політичних систем у межах світ-економіки стають колоніальні завоювання та світові війни за гегемонію.

Період сучасної гегемонії США, який розпочався по завершенню Другої світової війни, характеризується, по-перше, відмовою від колоніалізму; по-друге, конвенційним протиборством систем, які знаходились на протилежних полюсах політичного спектра. Комплекс чинників, зокрема розпад так званої біполярної системи, глобалізація та інформатизація, застосування високоточної зброї та поступовий занепад гегемонії США, призвів до докорінних змін у формах ведення війни та цілях застосування її та воєнного конфлікту. Так, основною метою збройних конфліктів сьогодні є повне підпорядкування політичної системи супротивника, а не боротьба за ресурси чи території. Отже, для сучасних засобів реалізації аналізованих видів збройного насилля характерна асиметричність, хаотичність, дія як регулярних, так і нерегулярних формувань, а також інструменталізація масових злочинів проти людяності та застосування інформаційних і фінансово-економічних операцій.

9. Від появи перших політичних систем і до середини ХХ ст. агресію недоцільно виокремлювати як самостійний вид збройного насилля, оскільки неможливо відділити її від феноменів війни та/або воєнного конфлікту. Концепт «агресія» був штучно створений після останньої війни за гегемонію та став однією з основ системи безпеки сучасної світ-економіки. Міжнародно-правові регулятори, реалізовані за допомогою конвенційних обмежень, призвели до появи й поширення явища прихованої агресії, а це надалі стало потужним фактором еволюції основних видів зовнішнього збройного насилля до сучасних форм. Окрім того, сьогодні завуальована агресія є початковим етапом збройних конфліктів та протягом значного періоду навіть не фіксується стороною, проти якої застосовується.

10. Розкриття ролі міжнародного тероризму базується на розумінні того, що поява цього виду зовнішнього збройного насилля пов'язана із соціально-економічними та політичними процесами кінця 1960-х рр. – початку 1970-х рр. у периферії сучасної світ-економіки. Регіон зародження цього явища – це багата на нафту зона слабких державних утворень, місце перетину інтересів ключових геополітичних гравців, зокрема нової транснаціональної буржуазії. Ці обставини, а також неможливість прямого військового протистояння з гегемоном, який знаходився на піку могутності, спонукали арабські позадержавні групи, які займаються видобутком корисних копалин, почати застосовувати опосередковані, терористичні засоби захисту власних інтересів.

Ісламська ідеологія міжнародного тероризму зумовлює розповсюдженість думки, що він – механізм поширення арабського світу. Однак ця релігія – лише засіб побудови мережевої структури та залучення безпосередніх реалізаторів цього виду збройного насилля. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що міжнародний тероризм не лише постає в ролі силового інструмента конкуренції між певними суб'єктами транснаціональної буржуазії, методом тиску на владу периферійних країн та створення хаосу, що блокує входження в регіон західних компаній, а також є засобом здійснення впливу на системоутворюючі сили сучасної світо-економіки.

11. Передумови використання геноциду як фактора стабілізації суспільно-політичної ситуації заклала поява в XVII ст. національних держав як основного інституту політичних систем. Однак усім сучасним характеристикам зазначений феномен став відповідати на початку XX ст., під час американо-німецької боротьби за гегемонію. Основною причиною застосування геноциду є глибока та затяжна соціально-економічна й політична криза. Використання цього виду збройного насилля з метою стабілізації недемократичної політичної системи базується на витісненні з неї спільноти, згурпованої на основі національної, етнічної, расової або релігійної ознаки, звинувачення цієї групи в усіх проблемах, протиставлення основній частині суспільства та планомірного, санкціонованого й масового знищення її представників.

12. Вагомим компонентом підготовки та реалізації збройного насилля, а згодом і самостійним інструментом інформаційна війна стає в другій половині XX – на початку XXI ст. У сфері вироблення та застосування механізмів реалізації інформаційної війни лідерами є США та Китай. Принципи, на яких засновуються технологічні прийоми, застосовані цими країнами в інформаційному протиборстві, практично однакові – це вплив на здатність супротивника одержувати, обробляти, передавати та використовувати інформацію з метою позбавлення його можливості прийняття адекватних управлінських рішень.

Механізми інформаційного впливу на масову аудиторію та, відповідно, і на функціонування політичної системи загалом, були розроблені на основі новітніх досягнень науково-технічного прогресу. Складовими подібних технологій інформаційної війни слід уважати упровадження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск, диверсифікацію громадської думки та створення мозаїчного контенту. Сьогодні метою застосування інформаційного впливу є маніпуляція глибинними компонентами суспільної свідомості, що реалізується не через вплив на

факти, а за допомогою експлуатації психологічних механізмів сприйняття інформації.

13. Провідним інструментом інформаційної складової сучасного збройного насилля є керовані чутки, методологія застосування яких в інформаційному протиборстві базується як на основних закономірностях їх появи та розповсюдження (актуальність теми для аудиторії та наявність достовірної інформації про неї), так і залежно від їх особливостей. До основних типів чуток, відмінних у функціонуванні та впливі на масову свідомість, належать: «чутки-бажання», «чутки-страхиття» та «агресивні чутки». Маніпуляція політичними процесами з використанням чуток ґрунтується: по-перше, на властивостях функціонування конкретного їх типу; по-друге, на врахуванні психологічних механізмів, які підштовхують індивіда до сприйняття та розповсюдження чуток; по-третє, на основі природних процесів видозміни протягом їх циркуляції (вирівнювання, вип'ячування та уподібнення фабули).

Методи протидії керованим чуткам базуються на тому, що причиною їх появи є дефіцит актуальної інформації та емоційний стан, який супроводжує його. Отож найбільш ефективним засобом виключення цієї технології інформаційної боротьби з політичного процесу є профілактика, яка передбачає своєчасне інформування населення та підтримку позитивної емоційної атмосфери в суспільстві. Активні контрзаходи, спрямовані на зупинку чуток, які вже циркулюють, ґрунтуються на глибокому аналізі конкретних оперативних обставин та ефективні лише на початкових стадіях, а загалом є досить складним та неоднозначним з організаційної точки зору процесом. Так, намагання вплинути на розповсюдження чуток неодмінно призводить до розширення кола осіб, яким вона відома, і відтак сприяє поширенню та зростанню довіри до неї, а отже, може стати, навпаки, деструктивним фактором політичного процесу.

14. Основою технології маніпулятивного впливу на політичну сферу друкованих та електронних джерел інформації є реалізація за їх допомогою провокації, дезінформації, психологічного тиску, диверсифікації суспільної свідомості та створення мозаїчного контенту. Подібні прийоми інформаційної складової сучасного збройного насилля застосовуються з урахуванням ключових характеристик зазначених каналів розповсюдження повідомлень: доступності, дешевизни, можливості багаторазового використання та відносно невисокої оперативності для друкованих джерел інформації, але значної оперативності й масовості – для електронних. Широкомасштабне запровадження сучасних технологій для передачі повідомлень сприяло розширенню наявності традиційних ЗМІ в інтернет-просторі, орієнтації інформаційного продукту на глобального споживача та

фрагментації аудиторії залежно від її запитів; активному використанню засобів інтерактивного зв'язку.

Застосування друкованих та електронних джерел як засобів інформаційного впливу на функціонування політичних систем, що супроводжує збройне протиборство, сьогодні реалізується на основі зазначених вище характеристик. Технологічними прийомами маніпулювання громадською думкою за допомогою цих каналів поширення повідомлень слід уважати уривчасте, вибіркоче інформування; «інформаційний вал»; клішування інформації; «навішування ярликів»; «експлуатацію подвійних стандартів»; оприлюднення ганебної інформації щодо супротивника; «гру цифрами»; «помилкову аналогію»; конструювання повідомлень із змістовною незбалансованістю; експлуатацію авторитету певних осіб; тиражування наявних та штучно створених міфів та фейків. Ефективна протидія цим маніпуляціям базується на комплексному підході та одночасному застосуванні заходів політико-правового, соціально-інформаційного, освітнього та силового характеру.

15. Інформаційна складова прихованої агресії проти України, основною метою якої є дестабілізація вітчизняної політичної системи, почала реалізовуватись Росією набагато раніше за безпосередній початок збройного насилля у фізичному розумінні. Під час прихованої агресії та воєнного конфлікту в інформаційному просторі нашої держави російські спеціалісти застосували одні з найбільш ефективних технологій впливу на масову аудиторію: упровадження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск та диверсифікацію громадської думки. Деструктивний вплив на політичний процес виявився в нівелюванні загальнонаціональної ідентичності, посиленні антагонізму між регіонами, у прогресуванні недовіри до центральних органів влади, поширені антиукраїнських поглядів усередині держави тощо. До того ж суттєво підвищило результативність цих маніпуляцій урахування в інформаційній стратегії ворога моделі світу та стереотипів, які вже були сформованими в значній частини населення Сходу та Півдня України.

Реалізація завдань дисертаційного дослідження на основі методологічної схеми «повсякденність – світ-системи – людина», де ці компоненти взаємозалежні та комбінуються в різних варіаціях, дозволила знайти відповіді на складні та суперечливі питання, поставлені в меті роботи. Так, дослідження впливу збройного насилля на функціонування та зміну політичних систем базується на виявленій кореляції між типом світ-системи, віддаленістю від центру в умовах світ-економіки, політичною організацією держави, рівнем життя населення та застосуванням або виключенням з

практики реалізації соціально-політичних відносин певного виду аналізованого феномена.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації: статті в наукових фахових виданнях України:

2. Бадер А. В. Взаємодія громадян із силовими структурами як індикатор можливості застосування збройного насилля органами державної влади. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2016. № 9. С. 89-94.

3. Бадер А. В. Види внутрішньополітичного збройного насилля: термінологічний аналіз. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 153. С. 410-414.

4. Бадер А. В. Війна як чинник функціонування та зміни політичних систем. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 19. С. 80-83.

5. Бадер А. В. Вплив інформаційної складової збройного насилля на політичний процес в Україні. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 116. С. 301-305.

6. Бадер А. В. Громадянська війна як вид збройного насилля: дефініція феномена в українській та зарубіжній політичній науці. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. № 3. С. 98-107.

7. Бадер А. В. Державний переворот у функціонуванні політичних систем світ-імперії крізь призму цілісно-системного підходу. *Регіональні студії*. 2020. № 21. С. 5-11.

8. Бадер А. В. Засоби та методи формування інформаційної складової збройного насилля. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2016. №11. С. 11-17.

9. Бадер А. В. Збройне насилля як вид політичного насилля. *Політикус. Науковий журнал*. 2020. Вип. 1. С. 12-17.

10. Бадер А. В. Інформаційна складова збройного насилля (теоретичний аспект). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 115. С. 414-418.

11. Бадер А. В. Місце державного перевороту у функціонуванні політичних систем світ-економіки (цілісно-системний аналіз). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 155. С. 205-209.

12. Бадер А. В. Політико-правове регулювання збройного насилля в міждержавних відносинах. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 128. С. 299-302.

13. Бадер А. В. Поняття та класифікація збройного насилля як суспільно-політичного феномена. *Політикус. Науковий журнал*. 2020. Вип. 2. С. 44-48.

14. Бадер А. В. Поява та розповсюдження збройного насилля у світі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 144. С. 285-288.

15. Бадер А. В. Протидія чуткам як елемент інформаційної оборони в межах сучасного збройного насилля. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 127. С. 315-319.

16. Бадер А. В. Сутнісні основи війни як виду зовнішнього збройного насилля. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 154. С. 262-268.

17. Бадер А. В. Сутнісні основи збройного насилля крізь призму феномена соціального насилля. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. № 1-2. С. 93-101.

18. Бадер А. В. Трансформація засобів та форм реалізації збройного насилля в сучасному світі. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2016. № 10. С. 60-65.

19. Бадер А. В. Чутки як компонент інформаційної складової сучасного збройного насилля. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 126. С. 442-447.

**статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку,
з якого підготовлено дисертацію:**

20. Bader A. Determination and classification of war and military conflict as a types of armed violence. *Slovak international scientific journal*. 2020. №39. Vol. 2. P. 70-73.

21. Bader A. Repressions as a type of international political armed violence. *Slovak international scientific journal*. 2020. №38. Vol. 1. P. 51-53.

22. Bader A. Revolution as a type of armed violence: essence and terminological analysis. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Issue 2. P. 97-106.

23. Bader A. V. Aggression and genocide as a kind of armed violence: terminological analysis. *European Science Review Scientific journal*. 2020. № 3-4 P. 27-30.

24. Bader A. V. Essence and definition of terrorism as a kind of armed violence. *European Journal of Humanities and Social Sciences Scientific journal*. 2020. № 2. P. 132-135.

**Праці, які додатково висвітлюють наукові результати дисертації:
тези й доповіді міжнародних та всеукраїнських науково-
практичних конференцій:**

25. Бадер А. В. Взаємодія громадянського суспільства та силових структур (теоретичний аспект). *Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (Старобільськ, 29 вересня 2015 р.). Старобільськ, 2015. С. 9-10.

26. Бадер А. В. Феномен збройного насилля в класифікаціях політичного насилля. *Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 1-2 травня 2020 р.). Київ, 2020. С. 92-95.

27. Бадер А. В. Державний переворот у функціонуванні сучасних політичних систем. *Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 8-9 травня 2020 року). Одеса, 2020. С. 99-102.

28. Бадер А. В. Інформаційний фактор у військовому конфлікті в Україні: особливості сучасного збройного насилля. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів* : матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 3 квітня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 18-23.

статті, опубліковані в інтернет-виданнях:

29. Бадер А. В. Витоки української політичної системи, Або хто винен? *Восточный фарватер*. URL : <https://farwater.net/politika/vitoki-ukra%20nsko%20politichno%20sistemi-abo-xto-vinen/> (дата звернення 05.06.2020).

30. Бадер А. В. Становлення незалежної України, Або що ж далі? *Восточный фарватер*. URL : <https://farwater.net/politika/stanovlennya-nezalezhno%20%97-ukra%20%97ni-abo-shho-zh-dali/> (дата звернення 05.06.2020).

31. Бадер А. В. От тоталитарного наследия к демократии. Мировой опыт и научные исследования о вопросах государственного строительства. *Восточный фарватер*. URL : <https://farwater.net/politika/ot-totalitarnogo-naslediya-k-demokratii-mirovoj-opyt-i-nauchnye-issledovaniya-o-voprosakh-gosudarstvennogo-stroitelstva/> (дата обращения 05.06.2020).

32. Бадер А. В. В ответе за выбор. Особенности политического сознания украинцев. *Восточный фарватер*. URL : <https://farwater.net/farwater/v-otvete-za-vybor-osobennosti-politicheskogo-soznaniya-ukraincev/> (дата обращения 05.06.2020).

33. Бадер А. В. Донбасс. Вклад региона в прошлое и будущее Украины. *Восточный фарватер*. URL : <https://farwater.net/farwater/donbass-vklad-regiona-v-proshloe-i-budushhee-ukrainy/> (дата обращения 05.06.2020).

34. Бадер А. В. Децентрализация. Реформа, которая нас изменит. *Восточный фарватер*. URL : <https://farwater.net/farwater/decentralizaciya-reforma-kotoraya-nas-izmenit/> (дата обращения 05.06.2020).

АНОТАЦІЯ

Бадер А. В. Збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Старобільськ, 2020.

У дисертаційному дослідженні комплексно вивчено збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем різних типів. У роботі зазначається, що всі прояви насилля в суспільстві концентруються в явищі соціального насилля, з якого на основі причетності до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Збройне насилля кваліфікується як політичне явище – особливий засіб та метод соціально-політичного протиборства. Усі види внутрішнього збройного насилля за спрямованістю було розподілено на дві категорії. Громадянську війну та революцію зараховано до окремої групи, оскільки вони призводять до суттєвих змін політичної системи держави. Висловлюється позиція, що найбільший вплив на політичний процес здійснює війна. Визначено, що

воєнний конфлікт відрізняється меншими масштабами. Наголошено, що міжнародний тероризм, геноцид та агресія є самостійними видами зовнішнього збройного насилля. Зазначено, що місце та роль державного перевороту залежить від виду політичної організації певної держави та світ-системи, у якій вона існує.

У дисертаційному дослідженні виявлено, що наповненість феномена «громадянська війна» у світ-імперії та світ-економіці є неоднаковою. Основною причиною революції в роботі визначено неможливість вирішення соціально-економічних проблем широких верств населення в межах наявної політичної системи, що провокує повне руйнування останньої. Стверджується, що в сучасному розумінні репресії та терор уперше виявились інструментами стабілізації соціально-політичної ситуації під час революцій та громадянських війн, які пристосовували політичні системи до нових механізмів світ-економіки.

З'ясовано, що основним видом зовнішнього збройного насилля є війна та воєнний конфлікт, які прискорили становлення перших політичних систем та формування світ-імперії. Складовими функціонування політичних систем у світ-економіці названо колоніальні завоювання та світові війни за гегемонію. У дослідженні наголошується, що штучно створена юридична категорія «агресія» поступово набула реального політичного наповнення. Висловлено переконання, що міжнародний тероризм – це силовий інструмент конкуренції між певними суб'єктами транснаціональної буржуазії.

У дисертаційному дослідженні зазначено, що основною причиною застосування геноциду є глибока та затяжна соціально-економічна й політична криза в недемократичних політичних системах. А також акцентується, що нові технічні засоби впливу на масову аудиторію створили широкі можливості для отримання контролю над політичною системою супротивника. До цих технологічних інструментів належать керовані чутки, провокація, дезінформація, психологічний тиск, диверсифікація громадської думки та створення мозаїчного контенту.

У дослідженні встановлено, що під час прихованої агресії та воєнного конфлікту в Україні російські спеціалісти застосували одні з найбільш ефективних технологій впливу на масову аудиторію. Виявлено, що результативність маніпуляції ворога суттєво підвищило врахування в його інформаційній стратегії моделі світу та стереотипів, які вже були сформованими в значній частини населення Сходу та Півдня України.

Ключові слова: збройне насилля, функціонування політичної системи, зміна політичної конструкції, світ-імперія та світ-економіка, інформаційна складова збройного насилля.

АННОТАЦИЯ

Бадер А. В. Вооруженное насилие как фактор влияния на функционирование и изменение политических систем. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 «Политические институты и процессы». – Государственное учреждение «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко», Старобельск, 2020.

В диссертационном исследовании комплексно изучено вооруженное насилие как фактор влияния на функционирование и изменение политических систем различных типов. В работе отмечается, что все проявления насилия в обществе концентрируются в явлении социального насилия, из которого на основе причастности к государственной власти выводится понятие политического насилия. Вооруженное насилие квалифицируется как политическое явление – особое средство и метод социально-политического противоборства. Все виды внутреннего вооруженного насилия по направленности были разделены на две категории. Гражданская война и революция отнесены в отдельную группу, поскольку они приводят к существенным изменениям политической системы государства. Высказывается позиция, что наибольшее влияние на политический процесс осуществляет война. Установлено, что военный конфликт отличается меньшими масштабами. Подчеркнуто, что международный терроризм, геноцид и агрессия являются самостоятельными видами внешнего вооруженного насилия. Отмечено, что место и роль государственного переворота зависит от вида политической организации определенного государства и мир-системы, в которой оно существует.

В диссертационном исследовании выявлено, что наполненность феномена «гражданская война» в мир-империи и мир-экономике неодинакова. Основной причиной революции в работе определена невозможность решения социально-экономических проблем широких слоев населения в пределах существующей политической системы, что провоцирует полное разрушение последней. Утверждается, что в современном сущностном понимании репрессии и террор впервые проявились как инструменты стабилизации социально-политической ситуации во время революций и гражданских войн, которые приспособливали политические системы к новым механизмам мир-экономики.

Выяснено, что основным видом внешнего вооруженного насилия является война и военный конфликт, которые ускорили становление первых

политических систем и формирование мир-империи. Составляющими функционирования политических систем в мир-экономике названы колониальные завоевания и мировые войны за гегемонию. В исследовании подчёркивается, что искусственно созданная юридическая категория «агрессия» постепенно приобрела реальное политическое наполнение. Высказано убеждение, что международный терроризм – это силовой инструмент конкуренции между определенными субъектами транснациональной буржуазии.

В диссертационном исследовании отмечено, что основной причиной применения геноцида является глубокий и затяжной социально-экономический и политический кризис в недемократических политических системах. А также акцентируется, что новые технические средства воздействия на массовую аудиторию предоставили широкие возможности получения контроля над политической системой противника. К этим технологическим инструментам были отнесены: управляемые слухи, провокация, дезинформация, психологическое давление, диверсификация общественного мнения и создание мозаичного контента.

В исследовании установлено, что в период скрытой агрессии и военного конфликта в Украине российские специалисты применили одни из самых эффективных технологий влияния на массовую аудиторию. Выявлено, что результативность манипуляции врага существенно повысил учет в его информационной стратегии модели мира и стереотипов, которые уже были сформированными у значительной части населения Востока и Юга Украины.

Ключевые слова: вооруженное насилие, функционирования политической системы, изменение политической конструкции, мир-империя и мир-экономика, информационная составляющая вооруженного насилия.

SUMMARY

Bader A.V. Armed violence as a factor of the influence on the functioning and changing of political systems. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for a scientific doctor degree of political sciences on a specialty 23.00.02 «Political institutes and processes». – State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», Starobilsk, 2020.

There is a complex studied armed violence as a factor of influence on the functioning and changing of political systems of different types in the dissertation research, which actualizes the functional and dynamic components of the political process. Armed violence qualifies as a political phenomenon – a special means and method of socio-political confrontation. All types of internal armed violence were

divided into two fundamentally different categories. The Civil War and the Revolution are included in a separate group of internal armed violence, as they lead to significant changes in the socio-political system of the state. It has been established that military conflict is a very similar phenomenon, but differs in the smaller scale of the use of weapons. It is emphasized that international terrorism, genocide and aggression are independent forms of external armed violence.

The paper notes that violence is characteristic of the human environment. Refraining from it is not on an instinctive level, but through socio-cultural factors that are not absolute. All manifestations of this phenomenon in society are concentrated in the phenomenon of social violence, from which, based on involvement in state power, the concept of political violence is derived.

The dissertation research expresses the position that the greatest influence on the functioning and changing of political systems is exerted by war. At the same time, it is emphasized that the essential foundations of this type of external armed violence are the most controversial. The key qualification characteristics of the war were determined by the scale, the priority of the armed means of resolving contradictions and the special state of the whole society.

It is established that place and role of coup d'état depends on the type of political organization of a particular state and the world system in which it exists. In the dissertation research it is established that the fullness of the phenomenon of «civil war» in the world-empire and the world-economy is different. The main reason of the revolution in the work is the impossibility of solving socio-economic problems of the general population within the existence of political system, which provokes the complete destruction of this political system. The dissertation emphasizes that in the modern essential sense repression and terror were for the first time ways for stabilizing the socio-political situation during revolutions and civil wars, which adapted political systems to the new mechanisms of the world economy.

It has been established that the main type of external armed violence is war and/or military conflict. It is noted that they accelerated the formation of the first political systems and the formation of a world empire. It is pointed out that colonial conquests and world wars for hegemony are called a characteristic component of the functioning of political systems within the world economy. It is noted that the artificially created legal category of «aggression» has gradually acquired a real political content and influence on international and domestic processes. It is believed that international terrorism is a forceful instrument of competition between certain subjects of the transnational bourgeoisie. The dissertation research states that the main reason for the use of genocide is a deep and protracted socio-economic and political crisis in undemocratic political systems.

In the dissertation research it is noted that the appearance in the seventeenth century of national states, as the main institution of political systems, laid the groundwork for the invention of genocide – one of the type of external armed violence. However, it is stated that this phenomenon began corresponding to all modern characteristics at the beginning of the twentieth century, within the framework of the American-German struggle for hegemony. The main reason for the use of genocide is a deep and protracted socio-economic and political crisis. It is stated that such a situation of instability is resolved in undemocratic political systems by ousting a community grouped on the basis of nationality, ethnicity, race or religion. In the future, this group is accused of all the problems, opposed to the main part of society and systematically, sanctioned and destroyed.

The dissertation states that the leading way of the information component of modern armed violence is controlled rumors. The described methodology of their application in informative confrontation is based both on the laws of their appearance and distribution – the relevance of the topic for the audience and the availability of reliable information about it, depending on the type of rumor. It is noted that the main methods used to implement such techniques of the information component of modern armed violence as provocation, misinformation, psychological pressure, diversification of public consciousness and the creation of mosaic content are printed and electronic sources of information. The paper reveals the modern technical possibilities of spreading manipulative influence through these channels of transmission of messages to the mass audience.

It is emphasized that the new technical means of influencing on the mass audience provided ample opportunities to gain control over the political system of the enemy. It is established that the main reason for the spread of information wars is the progressive instability of the late XX – early XXI centuries, which is associated with the decline of US hegemony and the general crisis of the entire modern world system. At the same time, it is emphasized that the new technical means of influencing on the mass audience provided ample opportunities to gain control over the political system of the enemy. These technological tools of information warfare included: the introduction of controlled rumors, provocation, misinformation, psychological pressure, diversification of public opinion and the creation of mosaic content. The study found that during the period of covert aggression and direct military conflict in Ukraine, Russian experts used some of the most effective technologies to influence the mass audience. It was found that the effectiveness of the enemy's manipulation significantly increased the respect of his information strategy of the world model and stereotypes that have already been formed in a large part of the population of the East and South of Ukraine.

Keywords: the armed violence, the functioning of the political system, the changing of political construction, the world-empire and the world-economy, an information component of armed violence.

Підписано до друку 09.11.2020 Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний.
Умовн. др. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Зам. 09/11

Надруковано з готового оригінал-макета
в друкарні ФОП Пронькіна К. В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб
підприємців.
Запис № 23810010001006440 від 25.12.2009 р.
93110, м. Лисичанськ, вул. Гущенко, 14 тел. (066) 332 10 55.
e-mail: pronkinakati@gmail.com